

І. О. Кірнос,
кандидат державного управління,
м. Донецьк

ПРЕДМЕТ ПІЗНАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Вставши на шлях самостійного розвитку, у 1996 р. Україна обрала модель соціальної спрямованості економіки. Цей напрям знайшов відображення в таких основоположних документах, як Конституція України, Послання Президента «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 — 2011 роки» та інших [1; 2]. Проте наявність багатьох документів не гарантує досягнення поставлених цілей, про що свідчить реальний стан соціально-економічного життя держави (див. таблицю).

Як свідчать дані таблиці, майже кожен п'ятий українець проживає за межею бідності. Наслідками економічної ситуації в країні є негативні демографічні тенденції. В Україні найвища в Європі смертність та один з найнижчих рівнів народжуваності в світі. Так, в 2009 році коефіцієнт природного приросту населення країни склав -4,2 на 1000 чоловік. Не маючи коштів на якісну медичну допомогу та продукти харчування, населення країни стрімко скорочується. За період 2004 — 2009 рр. кількість населення України скоротилась на 1317,9 тис. чоловік, що складає 2,8 %. Майнове розшарування, низькі якість життя і рівень оплати праці більшої частини населення України не відповідають характеристикам соціальної економіки. Таким чином, побудова соціально орієнтованої економіки в Україні носить декларативний характер.

Упровадженню в життя принципів соціальної економіки перешкоджає безліч об'єктивних і суб'єктивних чинників, одним з яких є слабе теоретичне осмислення самого цього поняття. Тому систематизацію й розширення теоретичної бази соціальної економіки слід визнати актуальним завданням економічної науки на сучасному етапі.

Різні аспекти соціалізації економіки завойовують усе більше уваги вітчизняних і зарубіжних теоретиків

і практиків. Так, В. Єременко розглядає соціальну економіку в концепції еволюції соціально-економічних систем [4].

Ю. Зайцев вважає процес соціалізації стратегічною необхідністю розвитку економіки України [5]. Н. Деева досліджує проблеми управління потенціалом соціалізації національного господарства [6]. О. Нестеренко розглядає соціальну економіку з позицій використання німецької моделі в Росії [7], Ю. Князев аналізує соціальну ринкову економіку з позицій сучасності [23]. Прихильниками ідеї соціалізації економіки є відомі представники західної економічної думки. До таких належать Дж. Девіс і В. Долфема, що працюють над систематизацією течій та напрямів дослідження соціальної економіки. М. Лутц вивчає природу й суть соціальної економіки. Т. Нітч аналізує історичні витоки її виникнення. Варто визнати, що до сьогодні відсутні дослідження, що дозволяють систематизувати вітчизняну економічну думку в контексті західної наукової школи, що має глибші коріння та історію.

Метою цієї публікації є уточнення змістовного аспекту предмета дослідження соціальної економіки за допомогою поєднання думок вітчизняних і зарубіжних учених.

Історія соціальної економіки має декілька століть. Можна передбачити, що за цей період розуміння предмета науки неодноразово змінювалося. Підтвердженням цього є наявність дискусії про те, хто стояв біля її витоків. Так, В. Єременко та А. Тарасенко стверджують, що історичні корені теоретичного напрямку, який з часом отримав назву «соціальна економіка», сягають 30-их рр. минулого століття [8, с. 25]. Водночас представники американської школи вважають, що соціальна економіка налічує як мінімум двісті років [9]. Вітчизняні й російські вчені називають основоположниками

Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами в місяць, нижчими прожиткового мінімуму [3]

	2003	2004	2005	2006	2007
Млн. осіб	30,3	25,3	23,1	13,2	8,1
У відсотках до загальної чисельності населення	65,6	55,3	50,9	29,3	18,1

теорії соціальної економіки представників австро-німецької школи, у т.ч. Фрайбурзької [4; 7]. На Заході вчені шукають історичне коріння соціальної економіки в працях К. Л. де Сисмонді, Т. Хоббса, Дж. Локка, Д. Юма, а також в німецькій і навіть давньогрецькій філософії [10; 11].

Багато з тих, кого сьогодні відносять до першотців соціальної економіки, такими себе не вважали. Так, Ж.Б. Сея [12], П.Ж. Прудона, Л. Вальраса, К. Маркса [13; 10] сьогодні зараховують до соціальних економістів, бо роблять висновки про погляди цих учених з позицій сучасності.

Термін «соціальна економіка» (social economy) змінювався терміном «політична економія» в різних країнах при відображенні галузі знань, що вивчає зв'язки між економікою й суспільством. У Франції, наприклад, слідом за традицією, розпочатою А. де Монктер'єном і Ж.Ж. Руссо, найчастіше використовувався термін «політична економія» аж до цього часу. Проте в інших європейських країнах широко вживається термін «соціальна економіка». У Франції ідеї соціальної економіки знайшли відображення у працях Л. Ж. Дюбуа-Нанси [14] та К. де Ку [15]. В Італії Л. Косса публікує працю із соціальної економіки [16]. У Німеччині в 1895 р. виходить трактат Г. Дітцеля [17]. Пізніше в Німеччині в 1918 р. публікується робота Г. Касселя з такою ж назвою — «Theoretische Sozialekonomik» [18].

Сьогодні соціальна економіка сформувалася як наука і отримала визнання на Заході, зокрема в США. У 1941 р. у Вашингтоні засновано Асоціацію Соціальної Економіки. Метою її створення є просування наукових досліджень з питань економіки, людської гідності, етики й філософії. Члени асоціації досліджують етичні основи економічного аналізу, а також індивідуальний і соціальний вимір економічних проблем з метою приведення економічної політики у відповідність до невід'ємних цінностей людини та людського співтовариства [19].

У 1972 р. засновано Міжнародний інститут соціальної економіки, з 1974 р. почали виходити періодичні видання *International Journal of Social Economics*, *Review of Social Economy*, *The forum for Social Economics*, *Socio-Economic Review*. У Франції Ш. Жид заснував журнал соціальної економіки *Revue des études cooperatives* у 1921 р., який з 1986 р. став *Revue internationale de l'économie sociale*. В Україні також існує періодичне видання, що присвячене проблемам соціальної економіки, — «Демографія та соціальна економіка», засноване у 2004 р. Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України.

На Заході загальна природа і, більше того, точне визначення того, що називається соціальною економікою, є предметом численних дискусій упродовж декількох десятиліть. Інтерес становить еволюція по-

глядів і розуміння науки «Соціальна економіка» зарубіжною науковою школою.

Спочатку соціальну економіку вважали міждисциплінарною наукою. Так, Б. Петтман у 1977 р. описує її як міждисциплінарне вчення, що містить загальну аксіоматику для групи зв'язаних дисциплін. На думку цього вченого, таке трактування не лише робить соціальну економіку ширшою, ніж монодисципліна, але й ставить її на значно вищий рівень, ніж мульти-, плюрі- і кроссдисциплінарне дослідження [20, с. 11]. Дійсно, особливістю соціальної економіки є наявність загальних проблем, що вивчаються іншими науками — соціологією, соціальною екологією, соціальною філософією, соціальною психологією тощо. Питання про те, чи дійсно ця наука перебуває на вищому рівні, чи вона лежить в одній площині з традиційною економікою тільки з ширшим колом питань, що вивчаються, є дискусійним.

Загальний предмет дослідження соціальної економіки та інших суспільних наук також бачить С. Бруїн. З позицій автора, соціальна економіка як галузь знань укорінялася в рамках соціології та економічних дисциплін, маючи міцні зв'язки з іншими науками. Вона є концентрацією предмета дослідження за допомогою узагальнення багатьох наукових галузей і суспільних політичних програм. На думку С. Бруїна, соціальна економіка фокусується на економіці як на інституційному порядку в рамках суспільства й має зв'язки з промисловою психологією, соціологією зайнятості, діловим адмініструванням, дослідженнями трудових ресурсів, науковим менеджментом, державним управлінням, екологією, дослідженням споживчої поведінки. Автор вважає, що всі ці дисципліни функціонально належать до сфери дослідження соціальної економіки в рамках більш широкого предмета — суспільства [21, с. 2]. Соціальна економіка з'являється як суспільна наука, що має досить розмиті кордони дослідження. Визначальним пунктом у трактуванні С. Бруїна є розуміння економіки як інституційного порядку, який зачіпає всі аспекти функціонування суспільства.

Таким чином, у 1970 — 1980-х рр. соціальну економіку вважали міждисциплінарною наукою, інтегруючою галузю знань, у центрі вивчення якої перебуває суспільство. Подальші десятиліття соціальна економіка розвивалася в різних напрямках, унаслідок того сформувалося декілька підходів до її вивчення. Коротке викладення кожного з підходів, оскільки вони мають принципове значення для розуміння предмета дослідження соціальної економіки з позицій західної школи, виглядає таким чином.

Систематизуючи існуючі думки відносно соціальної економіки, В. Долфсма [22] виділяє три підходи до її вивчення. Перший розглядає концепцію рамок і кордонів. У межах цього підходу, вважає автор, соціальні економісти заперечують факт можливості

відділення економічних цінностей від соціальних. Згідно з їх поглядами, економічні стосунки формуються більш широкими соціальними відносинами. Це розуміння дозволяє соціальним економістам розглядати всю економіку як фундаментально-соціальну. З таких позицій світ соціальної економіки складається з безлічі відносно окремих галузей, кожна з яких функціонує відносно автономним способом відповідно до властивих їй принципів і цінностей. Кордони між цими галузями перебувають у місцях зіткнення різних видів людської активності, часто створюючи напругу й конфлікти в житті, які соціальні економісти прагнуть примирити. Узагальнюючи думку вчених, автор указує, що соціальні економісти, які працюють у межах концепції рамок і кордонів, намагаються пояснити конфлікти, указуючи на роль соціальних цінностей і соціальних стосунків у визначенні цих меж.

Другий підхід підкреслює функціонування змішаного ринкового господарства в цілому, відмінюючи розділення світу соціальної економіки на відносно окремі сфери з кордонами між ними. Фокус зрушується на соціальні цінності й соціальні стосунки, що підкреслюються й рухаються всіма аспектами ринкового процесу. На думку В. Долфсма, соціальні економісти стверджують, що розуміння економіки як науки розподілу обмежених ресурсів не може вмщати в себе глибшу природу економічної діяльності, ніж іманентно-соціальної.

Третій підхід систематизації будується на двох попередніх і передбачає, що у відповідь на постулати впливової концепції мейнстріма — природного процесу, що не має яких-небудь цінностей, соціальна економіка повинна застосовувати метод критики. Унаслідок цього в постулатах мейнстріма виникнуть внутрішні протиріччя й конфлікт з емпіричними доказами. Автор указує, що в рамках такого підходу соціальна економіка пояснює помилкові концепції мейнстріма відносно природи економіки. Цей критичний метод інколи направлений у бік функціонування різних галузей або видів діяльності в рамках економіки, а інколи — на домінуючі концепції відносно економіки в цілому, таких, як ідея того, що це для економіки просто ринковий процес. У будь-якому випадку третя стратегія передбачає, що уявлення людей про економіку є центральними для економічної поведінки і, відповідно, пояснення соціальної економіки призводять до знищення помилкової системи цінностей в економіці [22].

М. Лутц пропонує концептуалізувати соціальну економіку як економіку для загального блага, де останнє розуміється не з традиційної перспективи комуні, а з гуманістичного погляду [11]. Це визначення є досить містким, водночас стислість допускає можливість різних трактувань, оскільки кожен по-своєму розуміє «загальне благо».

Отже, у результаті еволюції соціальної економіки як науки сталося значне розширення її наукової шко-

ли. Було обрано нові напрями дослідження, розширено горизонти. У рамках сучасної школи соціальної економіки виділилися різні напрями, включаючи інституціоналізм, марксизм, фемінізм, пост-кейнсіанство, кантіантізм, солідаризм, нео-шумпетеріанство, енвайронменталізм і кооперативізм.

Теорія соціальної економіки розробляється у вітчизняній науці порівняно недавно. Варто розглянути, чи збігаються погляди вітчизняних та зарубіжних учених на цю галузь знань.

В. Єременко трактує соціальну економіку у вузькому розумінні: як науку, яка вивчає закони й закономірності «громадянського співробітництва», пошуку «соціального консенсусу» та соціального компромісу з метою досягнення «загального добробуту» [4, с. 27]. Більш широким розумінням соціальної економіки автор вважає соціально орієнтовану, державно-регульовану ринкову економіку. До кола наукової проблематики цієї науки В. Єременко та А. Тарасенко зараховують взаємодію людини зі світом соціальної економіки, її соціально-економічну поведінку в цьому складному світі та вплив світу на саму людину. Автори зауважують, що не можна не включати до цієї проблематики взаємодію людського соціуму з навколишнім середовищем, економікою як опосередковуючою системою між природою і суспільством [8, с. 17].

Таким чином, ключовими моментами в розумінні згаданим автором соціальної економіки є питання громадської співпраці, соціального компромісу й загального добробуту. Важлива роль відводиться взаємодії людини з природою. Повністю розділяючи погляд В. Єременка та А. Тарасенко відносно змістовного боку соціальної економіки, автор статті не погоджується з твердженням науковців, що «соціально орієнтована, державно-регульована ринкова економіка» є ширшим розумінням соціальної економіки. Так, окрім соціально орієнтованого ринкового господарства існує також шведська модель економіки — держави загального добробуту, яку справедливо зараховують до соціальної економіки. Взагалі, усі без винятку західноєвропейські держави вважають свої економіки соціальними, заснованими на взаємопроникненні ринкових і державних початків і соціальної солідарності (соціальне партнерство). Отже, соціальна економіка є ширшим поняттям, що включає різні типи господарських систем.

Деякі автори бачать в соціальній економіці особливий тип господарської системи. Так, О. Нестеренко вважає, що соціальна ринкова система — це для економіки особливий тип, що відрізняється набором соціально-економічних інститутів, які спрямовують функціонування всіх елементів цієї системи на реалізацію цілей соціальної справедливості, захищеності високого рівня і якості життя [7, с. 71]. Основним двигуном економіки в розумінні цього автора служить набір соціально-економічних інститутів, а головною

метою є досягнення соціальної справедливості й високого рівня життя. Безперечно, соціальна справедливість — це характерна риса соціальної економіки, але зведення її до певного типу господарської системи обмежує коло аналізованих проблем, яке насправді є набагато ширшим.

Багато хто визнає, що соціальна ринкова економіка — це економіка, що розвивається за законами ринку, але з урахуванням соціального компонента. При цьому соціальність трактується як характеристика суспільних зв'язків та соціальна справедливість. Так, на думку Ю. Князева, у розумінні теорії соціальної ринкової економіки термін «соціальна» вживається відразу в обох його значеннях — як «цілосупільна» (що характеризує суспільство в цілому) і як «соціально-структурна» (що характеризує соціальну структуру суспільства і взаємовідносини між різними соціальними шарами і групами). Автор стверджує, що в застосуванні до ринкової економіки визначення «соціальна» вживається головним чином у значенні «соціально справедлива» [23, с. 25]. Це розуміння соціальної економіки не обмежується типом господарської системи, а включає як суспільство і взаємини, так і соціальну справедливість. Повністю розділяючи цю думку, автор публікації зауважує, що погляди Ю. Князева близькі розумінню соціальної економіки західною школою.

Отже, по-різному визначаючи соціальну економіку, усі без винятку автори згадують соціальну справедливість. Це природно, оскільки це питання спочатку було передумовою виникнення соціальних і морально-етичних течій в економіці. Соціальна справедливість іманентна соціальній економіці.

На особливу увагу заслуговує погляд групи вчених, які розглядають соціальну економіку з позицій еволюції економічних учень. Вони вважають, що економічна наука ХХ ст. відійшла від соціальної проблематики, проте й сьогодні існує значний шар соціального знання, який прийнято називати соціальною економією і який лежить поза сферою економічної теорії [24, с. 160]. З цих позицій соціальні напрями за рідкісним винятком не внесли помітного вкладу в розвиток економічної науки в сучасному вузькому розумінні, проте зроблено багато для визначення кола проблем, розв'язання яких ця наука покликана знайти [24, с. 174]. Ця думка цінна тим, що пропонується вийти за межі традиційно прийнятих понять економічної науки й звернутися до філософських категорій, які дозволять визначити концептуальні кордони предмета дослідження соціальної економіки.

Соціальна економіка традиційно була економікою соціальної справедливості, що враховує соціальні цінності, включаючи свободу, людську рівність та економічну захищеність, а також питання майна, бідності, розподілу багатства, робочих місць та екологічного контексту майбутніх поколінь. Це наука про людський добробут, що закликає державу прийняти функцію «за-

хисника бідних», і це до цих пір найбільш помітний і найменш суперечливий аспект найсучасніших течій у соціальній економічній думці.

Таким чином, у трактуванні соціальної економіки вітчизняними і зарубіжними вченими можна знайти як схожість, так і відмінності. Загальною є її спрямованість на розв'язання питань соціальної справедливості, загального добробуту, рівна питома вага соціальних цінностей поряд з економічними показниками. Відмінністю є більш широке трактування зарубіжними вченими соціальної економіки як міждисциплінарного вчення з наявністю безлічі течій у межах дисципліни.

Спільним пунктом у розумінні соціальної економіки як вітчизняними, так і зарубіжними вченими є соціальна справедливість, громадянська співпраця, соціальний компроміс і загальний добробут. Такий порядок речей у суспільстві можливий лише за умови взаємної відповідальності громадян і держави стосовно один до одного. Таким чином, узагальнюючи думки зарубіжних і вітчизняних учених, соціальну економіку можна визначити як економіку взаємної відповідальності громадян і держави. Відповідальність у цьому розумінні включає соціальне партнерство громадян і бізнесу в частині готовності чесно платити податки і раціонально ставитися до довілля, проведення державою зваженої економічної й соціальної політики, що враховує інтереси всіх сторін, також як і створення умов для справедливої конкуренції й рівних можливостей для учасників бізнесу будь-якого рівня.

Викладене дозволяє дійти таких висновків. По-перше, розуміння соціальної економіки вітчизняною науковою школою відрізняється від західної: на Заході соціальна економіка трактується більш широко. По-друге, спроба з'єднати багато проблемних питань в одне призвела до того, що концептуальні межі соціальної економіки умовні. По-третє, треба визначити, що соціальна економіка — це економіка взаємної відповідальності громадян і держави.

Питання концептуальних меж соціальної економіки залишається відкритим, і це стане темою подальших досліджень.

Література

1. **Конституція** України від 28.06.1996 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 30. — ст. 141.
2. **Послання** Президента «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 — 2011 роки» // Урядовий кур'єр від 04.06.2002 — № 100.
3. **Диференціація** життєвого рівня населення. — Режим доступу : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
4. **Єременко В. Г.** Соціальна економіка в концепції еволюції соціально-економічних систем / В. Г. Єременко // Економіка України. — 2008. — № 12. — С. 19 — 28.
5. **Зайцев Ю. К.** Соціалізація економіки України як

стратегічна потреба її розвитку : дис. на здобуття наук. ступеня д. екон. н. : спец. 08.01.01 / Ю. К. Зайцев. — К., 2002. 6. **Деєва Н. М.** Науково-методологічні основи формування, оцінки й управління потенціалом соціалізації економіки України: дис. на здобуття наук. ступеня д. екон. н. : спец. 08.00.03 / Н. М. Деєва. — Дніпропетровськ, 2007. 7. **Нестеренко А.** Социальная рыночная экономика: концептуальные основы, исторический опыт, уроки для России / А. Нестеренко // Вопросы экономики. — 1998. — № 8. — С. 71 — 84. 8. **Єременко В.** Про наукову школу «Соціальної економіки» / В. Г. Єременко, А. Г. Тарасенко // Науковий вісник ДАСОА. — 2008. — №1. — С. 14 — 26. 9. **Nitsch T.** Social economics: the first 200 years / n M. Lutz // Social Economics: Retrospect and Prospect. — Boston, MA/Dordrecht/London : Kluwer, 1990. — P. 5 — 80. 10. **Nitsch T.** Full-fledged and forthright social economists under-acclaimed / T. Nitsch // International Journal of Social Economics. — 2000. — Vol: 27. — № 7 — 10. — P. 739 — 767. 11. **Lutz M.** Social economics, justice and the common good / M. Lutz // International Journal of Social Economics. — 2002. — Vol.29. — №.1/2. — P. 19 — 26. 12. **Forget E. L.** Social Economics of Jean-Baptiste Say: Markets and Virtue/ Evelyne Forget. — New York : Routledge, 2002. — (Routledge Studies in the History of Economics). — 324 p. 13. **Demoustier D.** Social economy as social science and practice. Historical perspectives on France / Daniele Demoustier, D. Rousseliere // Ethics and the Market. Insights from social economics. — (Routledge Advances in Social Economics). — [Ed. by B. J. Clary, W. Dolfsma, and D. M. Figart]. — London : Routledge, 2006. — P. 228. 14. **Buat-Nançay L. G.** Eléments de la Politique, ou Recherche des vrais Principes de l'Économie sociale /L.G. Buat-Nançay. — Londres, 1773. 15. **Coux C.** Cours d'Économie sociale / C.Coux. — L'Université catholique, Vol. I-X., 1836. 16. **Cossa L.** Economia Sociale / Luidgi Cossa. — [8. a ed] — Milano/Napoli/Pisa : Ulrico Hoepli, 1888. 17. **Dietzel H.** Theoretische Sozialökonomik /Heinrich Ditzel. — Leipzig : C.F. Wintersche Verlagshandlung, 1895. 18. **Cassel G.** Theoretische Sozialökonomie / Gustav Cassel. — Leipzig : C.F. Wintersche Verlagshandlung, 1918. 19. **Офіційний сайт** Асоціації соціальних економістів. — Режим доступу : < www.socialeconomics.org>. 20. **Social economics: concepts and perspectives/** [edited by B. Pettman]. — England : MCB Books, 1977. — 88 p. 21. **Bruyn. S. T.** The Social economy. People transforming modern business / Severin T. Bruyn. — London : John Wiley, 1977. — 387 p. 22. **Davis J.** Social economics: an introduction and a

view of the field / John Davis and Wilfred Dolfsma // The Elgar Companion to Social Economics. — Cheltenham : Edward Elgar, 2008. — 705 p. 23. **Князев Ю.** Современный взгляд на теорию социальной рыночной экономики / Ю. Князев // Общество и экономика. — №5 — 6. — 2004. — С. 17 — 53. 24. **История** экономических учений / [под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой]. — М. : ИНФРА-М, 2006. — 784 с.

Кірнос І. О. Предмет пізнання соціальної економіки

Розглянуто предмет пізнання соціальної економіки та досліджено підходи до визначення її концептуальних меж. Унаслідок порівняння поглядів вітчизняних та зарубіжних економістів визначено ширше трактування соціальної економіки західною школою. Запропоновано визначення соціальної економіки як економіки взаємної відповідальності громадян і держави.

Ключові слова: соціальна економіка, предмет пізнання, соціально-орієнтована ринкова економіка, тип господарської системи, соціальна справедливість, соціальний консенсус, соціальне партнерство.

Кірнос І. А. Предмет познання соціальної економіки

Рассмотрен предмет познання соціальної економіки і підходи к определению ее концептуальных границ. В результате сравнения взглядов отечественных и зарубежных экономистов определено более широкое трактование соціальної економіки западной школой. Предложено определение соціальної економіки как економіки взаимной ответственности граждан и государства.

Ключевые слова: социальная экономика, предмет познання, соціально-ориєнтованная рыночная экономика, тип хозяйственной системы, социальная справедливость, социальный консенсус, социальное партнерство.

Kirnos I. A. Object of cognition of social economy

In the article the object of cognition of social economy is scrutinized. The approaches towards defining its conceptual borders are analyzed. Having compared opinions of the national and foreign economists the broader meaning of social economy by foreign scholarship is defined. The definition of social economy as the economy of the mutual responsibility both for government and citizens is proposed.

Key words: social economy, object of cognition, socially oriented market economy, type of economic system, social justice, social consensus, social partnership.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2010

Прийнято до друку 30.04.2010